

Naujausia lietuvių istoriografija apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinių sienų formavimąsi, vaidmenį ir funkcijas

Parengė Elmantas Meilus (Lietuvos istorijos institutas)

Pastaraisiais metais Lietuvoje pasirodė dvi monografijos, skirtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų raidai XIV-XVI a., bet pirmiausiai trumpai apžvelgsime kelis kitus leidinius, kuriuose daugiau ar mažiau liečiama ši problema.

Minint Lietuvos paminėjimo tūkstantmečio jubiliejų, 2009 m. išleista pažintinio pobūdžio knyga *Lietuvos sienos. Tūkstantmečio istorija*, kurioje apžvelgta XIII-XX a. sienų istorija. Skyrių apie XIII-XVIII a. sienas parašė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Jame pateikti apibendrinti istoriografijos duomenys apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienas, kartu paskelbė senosios kartografijos žemėlapių.

2009-2018 m. Lietuvoje išleisti šeši akademinės *Lietuvos istorijos* tomai, kuriuose mažiau ar daugiau aptartos ir LDK atitinkamo laikotarpio sienos. Pirma knyga šioje serijoje, tai trijų autorių T. III: *XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų* (2011), kuriame nedidelį skyrelį apie LDK sienas parašė Artūras Dubonis. Jis pažymėjo, kad tuo laikotarpiu *Rusėniškuose rytuose Lietuvos valstybės ribos (siena) nuolat keitėsi, o vakaruose, ypač ten, kur karo veiksmai su kryžiuočiais nebuvo intensyvūs, sienos su abiem Vokiečių ordino šakomis XIV a. daugiau ar mažiau nusistovėjo* (p. 57).

Pirmosios sienų linijos formavosi natūraliai, ėjo upėmis, tarpgentinėmis ribomis, prekybos keliais, pasirašomos pirmosios tarpvalstybinės sutartys dėl sienų. Nurodyta, kad *XIV a. viduryje turėjo būti susiklosčiusi sienos linija su Mazovija* (p. 59). 2009 m.

pasirodė Jūratės Kiaupienės ir Rimvydo Petrausko parašytas T. IV: *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386-1529 m.*, šioje sintezėje yra Lietuvos istorinės geografijos probleminis akcentas ir J. Kiaupienės parengta XIV-XVI a. pradžios LDK sienų raidos apžvalga. Jos pristatomas politinės valstybės erdvės kūrimosi modelis, valstybės teritorijos ir jos ribų formavimosi metmenys. Nemažai dėmesio skirta pastovios sienos formavimuisi su Vokiečių ordinu ir nuolat besikeičiančiais tuo metu sienai su Maskvos valstybe bei sunkiai nustatomoms riboms su Totorių ordonomis Ukrainos stepėse. Bene išsamiausiai apibūdintos LDK sienos su Lenkijos Karalyste formavimosi problemos. Buvo kelios teritorijos dėl kurių

priklausomybės nuolat vyko ginčai tarp šių šalių. Po to, kai Ldk Gediminas XIV a. pradžioje užėmė Palenkę, dėl šios teritorijos XV a. nekartą ginčytasi ir net kovota tarp abiejų valstybių (tame tarpe ir su Mazovija) net po sudarytos personalinės unijos 1385 m. Kita teritorija dėl kurios tuo metu tarp LDK ir Karūnos ne kartą ginčytasi, dalintasi ir kovota, buvo Podolė. XVI a. pradžioje tarp Lenkijos ir Lietuvos buvo sudaromos valstybinės komisijos linijiniai sienai pažymėti. Galiausiai autorė konstatuoja, kad šie ginčai dėl sienų Palenkėje ir Podolėje bei sudaromos komisijos jiems spręsti *liudija, kad sienos tikrovėje egzistavo, jos buvo suprantamos kaip skiriančios dviejų unijos ryšiais susietų valstybių – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – teritorijas* (p. 60). Dviejų autorių V-as tomas: *Veržli naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529-1588 metais*, pasirodė 2013 m. J. Kiaupienė ir šiame tome aptarė LDK sienų kaitą 1529-1588 m. Pažymėjo, kad nuo XV a. pab. buvusių maždaug 900000 km², dėl karų su Maskva sumažėjo iki 550000-520000 km², o po 1569 m. Lenkijos įvykdytos ukrainietiško žemių ir Palenkės (312800 km²) aneksijos, liko tik 297000km². Daug dėmesio skirta Livonijos pajungimo LDK pavaldumui klausimui ir dėl to kilusio Livonijos karo su Maskva problemoms ir to išvadoje – sienų kaitai. Rašant apie pietines sienas pažymėta, kad *Pasienio pilys – bene vienintelis šaltinių nurodomas LDK pietinės ribos požymis*, kuris mažai pakitęs nuo Vytauto laikų (p. 144). Rytinė LDK siena su Maskva per visą aptariamą laikotarpį buvo nepastovi. *Tai lėmė nuolatinę paliaubų būseną be konkrečių sprendimų dėl sienos linijos*, nes Maskva visą laiką tikėjosi naujų užkariavimų, o lietuviai tikėjosi atsiimti prarastas teritorijas (p. 144-145). Gintautas Sliesoriūnas 2015 m. V tome: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588-1733 metais)*, bene daugiausiai ir išsamiausiai, iš visų tomų autorių, aptarė LDK sienų pokyčius per pusantrą šimto metų (p. 62-86). Jis pažymėjo paradoksa, kad nežiūrint bendros Lenkijos ir Lietuvos valstybės nuosmukio, laikotarpio pabaigoje LDK teritorija buvo kiek didesnė nei pradžioje (dėka prijungtų Sebežo ir Nevelio). Bet per šį laikotarpį buvo ir didelių teritorinių įsigijimų – po 1618 m. Deulino paliaubų, kai susigražinta Smolenskas su vaivadija ir Starodubo pavietas, o po 1634 m. Polianovkos taikos ir vėliau delimituojant sieną, dalis prarasta. Bet visi šie laimėjimai buvo prarasti po 1654-1667 m. karo su Maskva, o 1686 m. Amžinosios taikos patvirtinta LDK siena su Maskvos valstybe faktiškai nesikeitė iki Pirmojo padalinimo 1772 m. Aptartos LDK

neįgyvendintos galimybės išplėsti savo teritoriją Šiaurės karo metu XVIII a. pradžioje. Po 1569 m. LDK siena su Lenkija buvo gan pastovi, išskyrus tai, kad 1646 m. Karūna, kaip kompensaciją už Maskvai perleistas LDK žemes, atidavė Liubečo ir Lojevo seniūnijas Lietuvai bei kai kurių lenkų užvaldytų pasienio dvarų. Dideli sienų pokyčiai įvyko XVII a. pradžioje bendrai LDK ir Karūnos valdomoje Livonijos dalyje, 1629 m. Altmarko paliaubų sutartimi Švedijai atiteko Pernu ir Tartu vaivadijos ir pusė Cėsių (Vendeno) vaivadijos su Rygos miestu. Sienos su Kuršo kunigaikštyste nepakito. Tuo tarpu Lenkijos Karalystės teritoriniai praradimai tuo laikotarpiu buvo tikrai reikšmingi. Paskutinis LDK laikotarpiui skirtas VII tomo I dalis pasirodė 2012 m., tai Zigmanto Kiaupos *Trumpasis XVIII amžius (1733-1795 m.)*, kur taip pat yra skyrelis skirtas valstybės erdvės ir sienos aptarimui tuo laikotarpiu. Autorius konstatavo, kad XVIII a. iki 1772 m., tai yra iki Pirmojo Respublikos padalinimo, LDK sienos iš esmės nekito. Tais metais (1772) Lietuva prarado apie 73000 km² savo rytinių žemių, kurias užėmė Rusija. Ji taip pat užėmė bendrai LDK ir Karūnos valdomą Livonijos vaivadiją – apie 14000 km². Dar daugiau teritorijos LDK prarado Rusijos naudai per II padalijimą 1793 m. – apie 117500 km², o visa LDK besudarė etninė Lietuva ir vakarinės baltarusiškos žemės – apie 109000 km². Kaip žinia 1795 nei LDK, nei bendros Lenkijos ir Lietuvos valstybės sienų nebeliko.

2014 ir 2015 m. pasirodė dviejų jaunų istorikų monografijos, skirtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų raidos tyrimams XIV-XVI a., kurių išvadoms pristatyti čia ir skirsime daugiausiai dėmesio.

2010 m. Laima Bucevičiūtė apgynė disertaciją apie XV-XVI a. LDK „linijinių“ sienų sampratą ir istoriją. Autorė analizavo istorinės geografijos sąlygas, nuo kurių priklausė valstybės teritorijos sampratos susiklostymas, pasitelkdama įvairius naratyvinius šaltinius, įvertino to meto amžininkų politinės erdvės suvokimą. Tirtos LDK sienos su Vokiečių ordinu, Maskva, Lenkija ir totorių ordomis. Disertacijos pagrindu 2015 m. išleista monografija *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV-XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata*, VDU, 396 psl.

Knyga susideda iš 4 pagrindinių skyrių: 1. nagrinėja teorinius teritorijos, sienų ir erdvės aspektus; 2. aptarė teritorijos, sienos ir erdvės terminologines ypatybes; 3. Lietuvos valstybės erdvė ir jos ribos: mentalinis aspektas (kartografijoje; teisiniuose dokumentuose

ir naratyviniuose šaltiniuose); 4. aptarė Lietuvos valstybės teritorijos ir sienų raidą XV-XVI a.

Autorė tyrimo metu gautus rezultatus apibendrinio monografijos išvadose (p. 309-316). Jos nuomone „XV-XVI a. įvairiakalbiuose šaltiniuose vartoti valstybių sienų terminai buvo daugiareikšmiai. Delimitacijos terminai apibūdino patį objektą (sieną, ribą), bet ne jo formas, pobūdį ir pavidalą. Tuo laikotarpiu dar nebuvo išsikristalizavęs terminų turinys, nusistovėjusios reikšmės ribos ir vartoseną. Tas pats terminas galėjo išreikšti sieną kaip objektą (delimitacija), ir sieną kaip ženklą (demarkacija) arba vieną ir kitą. Iš esmės neegzistavo valstybinių ir privačių žemės valdų skirtų išryškinanti terminija (...), todėl, jos nuomone, galimybė šiuolaikinę sienų ir erdvės terminiją adaptuoti XV-XVI a. sienų tyrimams yra ribota“ (p. 309).

Autorė parodė, kad Lietuvos valstybės sienos su Livonija ir Vokiečių ordinu dėsningai evoliucionavo nuo pasienio zonos arba teritorinio ruožo, būdingo ikivalstybiniam laikams, iki linijinės sienos, skiriančios ir teisiškai sankcionuojančios tai, kas yra valstybės viduje, nuo to, kas yra jos išorėje, ir taip sukuriančios teritorinės valstybės modelį. Šis procesas vyko lygiagrečiai su pasienio apgyvendinimu. Kolonizacija, nepriklausomai nuo regiono skirtumų, laikytina svarbiausiu sienos linijos formavimąsi ir žymėjimą veikusiu socialiniu procesu.

Jos nuomone „pirmosios linijinės sienos sampratos ir valstybės teritorinio modelio apraiškos LDK sietinos su XV a. pirmųjų dešimtmečių LDK sienų su Livonija ir Vokiečių ordinu nustatymo akcijomis. Tuo metu regimą pasienio liniją išreiškė fizinių-geografinių objektų bei socialinių-ekonominių ženklų subordinacija, o jungties funkciją atliko objektus skiriančių atstumų matmenys. Paraleliai vyko delimitacijos ir demarkacijos procedūros. Linijinės sienos bei teritorinės valstybės samprata LDK išbaigtą pavidalą įgijo XVI a. vid., kai buvo pradėta kurti unifikuota sienos ženklų su valstybine atributika sistema. Kokybiniai Lietuvos valstybės teritorijos ir ją ribojančių sienų suvokimo poslinkiai laikytini civilizacinio kontakto su Ordino valstybėmis pasekme. Imta ne tik suvokti realias valstybės sienas (fizinį pavidalą turinčių sienos ženklų trasą žemės paviršiuje), bet ir mentalinėje plotmėje reflektuoti valstybės teritorijos išskirtinumą (valstybinė simbolika sienos ženkluose – valdžios ryšio su teritorija išraiška“ (p. 312-313).

Autorė parodė, kad „dėl vidinės kolonizacijos sklaidos Lietuvos bei Lenkijos pasienyje taip pat egzistavo linijinės sienos samprata, tačiau čia sienos turėjo dvigubą pavaldumą – pasienio valdos riba buvo suvokiama ir kaip privati asmens nuosavybė, ir kartu kaip valstybės siena. Fizinis pavidalu Lietuvos ir Lenkijos siena iš esmės nesiskyrė nuo privačios ribos, o jos valstybinis pobūdis reikėsi instituciniu Lietuvos valdovo tarpininkavimu. Skirtingai nei sienų nustatymo su Livonija bei Vokiečių ordinu atvejais, čia tarpvalstybinių susitarimų pobūdis buvo kitoks: delimitacijos ir demarkacijos procedūros buvo protokoluojamos komisijų darbo dokumentuose, kurie turėjo juridinę galią, tačiau nebuvo įtraukiami į tarpvalstybines sutartis“ (p. 313).

Aptardama Lietuvos ir Maskvos valstybių sienų raidą, ji parodė, kad šios „sienos struktūros ir chronologijos atžvilgiu buvo kitokios prigimties nei valstybės vakaruose ir šiaurėje – ją nustatė vienos ir kitos pusės valdomų teritorijų sąrašai, ir tai yra būdingiausia šių valstybių sienos XV-XVI a. ypatybė. Vis dėlto atidesnė analizė leidžia daryti prielaidą, jog sutartyse buvo išvardinamos ne visos vienos ar kitos teritorijos valdos, o tik kraštutiniai valsčiai, kurie formavo provizorinę pasienio liniją. Kai kurių Lietuvos ir Maskvos valstybės pasienio atkarpu linijinės sienos požymiai, atsiskleidę Maskvos valstybės šaltiniuose, taip pat egzistavę pasienio teritorijų brėžiniai, tikėtina, koreguoja nuomonę dėl LDK ir Maskvos valstybinės sienos nelinijinio pobūdžio ir, autorės nuomone, kelia naujus klausimus tolesniems tyrimams. Nuolatinė paliaubų būseną ir pretenzijas į visas LDK užkariautas rusėnų žemes vertintinos kaip sąmoninga Maskvos valstybės politinė nuostata. Politinis nestabilumas trukdė apgyvendinti pasienį, o tai buvo pagrindinė sąlyga sienos linijai susidaryti. Būdingas politinio nestabilumo pavyzdys yra XV a. paskutinio dešimtmečio – XVI a. pradžios sritinių kunigaikštysčių perėjimas į Maskvos pusę. LDK rytinės sienos raidos kontekste tai vertintina kaip sienos sampratos nevienalytiškumo išraiška ir Maskvos valstybės politinių manipuliacijų rezultatas. Okos upės aukštupio sritiniai kunigaikščiai, deklaruoję politinę priklausomybę LDK arba Maskvos valstybei, savo valdos ribas suvokė valstybiniu lygmeniu, tačiau kaip privačių valdų savininkai jie galėjo su visa valda pereiti pas kitą suzereną ir tokiu būdu pakeisti jos ribas. Neapibrėžtas sritinių kunigaikštysčių politinis statusas ir savarankiškumas pasirenkant tarnybą, o tuo pačiu ir valdomos teritorijos valstybinę priklausomybę, turėjo neigiamų pasekmių Maskvos ir LDK rytinės sienos klostymuisi Okos aukštupio ir Ugros

upių arealuose. Lietuvos ir Maskvos delimitacinius susitarimus lėmė ne natūraliai besiklostanti vidinė kolonizacija, paprastai sukeldavusi socialines įtampas pasienyje (o tai tapdavo pretekstu imtis sienų peržiūrėjimo bei atnaujinimo), o Maskvos valstybės politikos ir ideologijos programą įgyvendinantys naujų teritorijų užkariavimai. Labai teisingas autorės pastebėjimas, kad linijinės sienos negalėjo susidaryti nuolat keičiantis politinei teritorijų priklausomybei, užsitęsusio karinio konflikto sąlygomis negalėjo susiformuoti ir pasienio gyventojų bendruomenės“ (p. 313-314).

Aptardama pietrytinių LDK sienų situaciją, autorė pažymėjo, kad „gamtinės sąlygos ir netvirtas nomadų ir pusiau klajoklių gyventojų ryšys su teritorija gali būti laikomi svarbiais veiksniais, lėmusiais Lietuvos valstybės ribų su pietinio pakraščio kaimynais formavimąsi, sienos nustatymo specifiką ir dinamiką. Lietuvos valstybės pietinių sienų samprata XV-XVI a. buvo stipriai veikiama stepės kaip gamtinės kliūties ypatybių. Stepės įsisavinimo problema laikytina svarbiausiu veiksniumi, lėmusiu realiai neegzistavusios sienos su totorių pasauliu pobūdį. Šaltinių informacija leidžia teigti, jog Ukrainos stepėse išsidėsčiusių pasienio pilių tinklas, kaip tam tikras karinės kolonizacijos rezultatas, objektyviai gali būti laikomas apytikres sienas žymėjusiu valstybės kūriniu. Lietuvos valdovų suvokta būtinybė ir pastangos kolonizuoti stepę, siekiant ją išlaikyti, nedavė rezultatų. Ilgainiui kolonizacijos priemonė – totorių ir kazokų gentys – tapo didele karine stepės jėga, kuri dėl gyvenamosios ir kultūros skirtumų atsisukdavo prieš pačią LDK. Totorių pasaulį ir LDK skyrusi stepių zona iš tiesų buvo niekieno žemė, galimybių formuoti sienos linijai čia nebuvo, o sąlyginę valstybių ribą, kurią galima išvelgti sutarčių tekstuose ir kituose dokumentuose, reikėtų vertinti tik kaip provizorinę. Regiono specifikos požiūriu vertinant pietines LDK sienas itin reikšminga 1542 m. Lenkijos – Lietuvos ir Osmanų imperijos sienų delimitacija. Ji liudijo akivaizdų poreikį spręsti sienų klausimus, bylojo apie tegul ir savitą, bet realiai egzistavusią sienų sampratą. Ši delimitacija reiškė kokybiškai naują politinio bendravimo etapą Lenkijos ir Lietuvos santykiuose su pietiniais kaimynais, kuris buvo įmanomas tik todėl, kad jame dalyvavo Osmanų imperija – centralizuota, puikų administracinį aparatą turėjusi regiono galybė, o ne pavienės totorių ordos“ (p. 314-315).

Tomo Čelkio tyrimai, skirti Lietuvos valstybės teritorializacijos proceso analizei (teritorializacijos sąvoka rodo valstybių teritorijų sienų atsiradimo fenomeną). Kaip aptartoje monografijoje rašė L. Bucevičiūtė, „mokslinių straipsnių cikle šis istorikas detalizavo valstybės sienas, kaip teritorinio ruožo, virsmą linijinę sieną. Jis taip pat rekonstravo delimitacinių sutarčių su Vokiečių ir Livonijos ordinais paruošimo teisinę bazę, nuosekliai įvertino sienų nustatymo etapiškumą, pagrindė sienų nustatymo procedūrinius veiksmus. T. Čelkis gilinasi į LDK sienų „prie Juodosios jūros“ problemą bei kartu su istoriku Dariumi Antanavičiumi parengė išsamią šaltiniotyrynę publikaciją, skirtą XVI a. vidurio LDK ir Livonijos delimitacijai“ (p. 16).

2011 m. T. Čelkio daktaro disertacija *Valdžia ir erdvė: Didžiosios Kunigaikštystės teritorializacijos procesas XIV-XV a.* ir jos pagrindu 2014 m. išleista monografija *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV-XVI amžiuje*, Vilnius: VUL, 252 psl. pateikė visiškai naują Lietuvos valstybės teritorijos, sienų raidos problematiką, pasiūlė naują metodologiją. Kaip jis pats rašo – *Monografijos tyrimo objektas yra XIV-XVI a. LDK sienų su kaimyninėmis valstybėmis formavimosi procesas ir jų samprata* (p. 13). Šioje monografijoje kompleksiskai tiriamas XIV-XVI a. LDK sienų formavimosi procesas. Nagrinėjami valstybių sienų sampratos ištakas parodantys XIII a. šaltiniai. Išskiriami LDK sienų raidos intensyvumo ir stabilizacijos požymiai, sienų žymėjimo ypatybės. Pateikiama LDK valstybės teritorijos formavimosi sampratos – teritorializacijos proceso interpretacija, kuri grindžiama ne vien valstybinio lygmens delimitaciniais dokumentais, bet papildoma ir privačios žemėvaldos ribų žymėjimo duomenimis. Tyrimas atskleidžia išsamesnę LDK „valstybės teritorijos“ ir valstybingumo raidos vertimą, leidžia patikrinti istoriografijoje aptinkamas teritorinės raidos teorines interpretacijas, išryškina naujas tyrinėjimų perspektyvas. T. Čelkio atliktas tyrimas gerokai pagilino ir istorinės geografijos mokslo vagą, kuri kiek akylesnio Lietuvos tyrėjų dėmesio XX a. nebuvo sulaukusi.

Apibendrinamas atliktą tyrimą autorius išvadose (p. 299-303) nurodo, kad „XIII-XIV a. Ordinas pertvarkė archainių žemių struktūrą Prūsijoje ir Livonijoje, kūrė naują teritorinę administraciją. Lietuvos ir Ordino politinė sankirta atitiko dvišalę teritorijų įsisavinimo,

kai dėl jų priklausomybės būdavo sudaromos tarpvalstybinės sutartys, sampratą Lietuvos didysis kunigaikščių Algirdo ir Kęstučio sutartyse su Ordinu fiksuotos pirmosios LDK teritorijų sienų gairės“ (p. 299).

T. Čelkis išskiria „du LDK ir Vokiečių ordino XIV-XVI a. delimitacijų etapus – 1) iki 1422 m. Melno taikos ir 2) po Melno sutarties iki XVI a. pabaigos. Ilgą laiką šalis skyrė natūraliai susiklosčiusios arba XIII a. Ordino vienašališkai sukurtos „administracinių“ ribų atkarpos. XIV a. pab. sudarytos dvišalės sutartys, reglamentavusios teritorijų priklausomybę valstybėms. Nuo 1422 m. pasikeitė siena su Ordinu – ją atitiko ne viena bendra, bet atskiros LDK sienų atkarpos su Prūsija ir Livonija. 1422 m. siena buvo pažymėta ir matuota, o 1435 m. Kujavijos Bresto taika šalių patvirtintos dar kartą. 1398 m. Salyno ir 1422 m. Melno amžinosios LDK ir Vokiečių ordino taikos sutartyse pirmą kartą atskirais straipsniais pateikti šalių sienų aprašai, kurių tipas artimas „linijinių“ sienų sampratai (pagrindiniai požymiai: dirbtiniai ženklai, tarp jų matuoti atstumai). Valstybinėmis sienomis įteisintos archainės žemių ribos, kitur sukurtos „naujos“ sienų atkarpos. Pirmą kartą 1420 m. sienų projekte minimi matai (mylios), o 1426 m. ribų aprašuose gausiai naudoti dirbtiniai riboženkliai (kryžiai), matai, minimas apgyvendintas pasienis. Vytauto laikų sienų su Ordinu nustatymo akcija buvo kokybiškai naujas sienų sampratos raidos, kuri reiškė „naujos“ valstybės teritorijos sampratos atsiradimą, etapas. Tai atsispindi ir terminijoje, nes XV a. antrojoje pusėje ir XVI a. „Vytauto sienos“ vadintos „senomis“ ir „teisingomis“ valstybės sienomis“ (p. 299-300).

Autorius mano, kad „XV a. II pus. vakarinės LDK sienos ženklintos detalčiau, nei iki tol. 1473 m. LDK ir Livonija sudarė pirmą išskirtinai delimitacinę sutartį, pagal kurią siena žymėta dirbtiniais ženklais ir matuota myliomis. Tai buvo LDK sienų stabilizacijos požymis, brandinę kitą delimitacinių procesų etapą, vykusį XVI a. įsibėgėjus vidinei kolonizacijai, XVI a. ištobulėjo sienų ženklinimas, išplito dirbtinių ženklų naudojimas, iš esmės idealiais „riboženkliais“ – sienų „linijomis“ tapo apgyvendinti pasieniai. 1545 m. LDK ir Prūsijos riboženklis buvo mūrinis stulpas su pavaizduotais valstybių herbais ir įrašais. Panašus stulpas su valstybių herbais 1545 m. žymėjo ir LDK sieną su Livonija. Tokie ženklai įtvirtino valstybės sienos sampratą ir galutinai išskyrė valstybės sienas iš bendros ribų ženklinimo sistemos. Po 1422 m. Melno taikos LDK detalčiau derino sienas su Prūsija. XV a. II pus. ryškėja kolonizuotų pasienių apraiškos, spręsti sienų pažeidimų

atvejai. XVI a. šalių sienas intensyviai „stumdė“ vidinė kolonizacija. Pasienių gyventojai dažnai pažeisdavo šalių sienas, todėl komisarai jas nuolat tikrindavo, atnaujindavo, ženklindavo ir aprašydavo. Tai buvo sienų stabilizavimo procesas“ (p. 300-301).

Pasirašius 1422 m. Melno taiką derintos ir LDK sienos su Livonija. „1473 m. abi šalys sudarė pirmą specialią delimitacinę sutartį. XVI a. viduryje šalys jau turėjo suderintas sienas, nebekelti jų nustatymo klausimai, pagrindinis dėmesys telktas į sienų atnaujinimo procedūras. Nuo 1561 m. Kuršui tapus LDK vasalu, keitėsi politinė sienų samprata“ (p. 301).

T. Čelkis parodo, kad „LDK sienų su Ordinu delimitavimo procesas XIV-XVI a. buvo sudėtingas ir reikalavo ilgo pasirengimo. Šį procesą sudarė: a) projektų telkimas, b) derybos, c) žymėjimas. Sienų nustatymo komisijas sudarydavo aukšto rango pareigūnai (tarp jų dažnai būdavo ir dvasininkas, kuris pasienyje priimdavo priesaikas). Pareigūnams apvažiavus ir sutarus sienas, būdavo siunčiami ženklintojai (p. 301).

Tuo tarpu LDK sienų formavimąsi rytuose lėmė kitokio pobūdžio politiniai santykiai. Patekusios į LDK priklausomybę, rusėniškos kunigaikštystės išlaikydavo „senąją“ organizacinę struktūrą. LDK valdovai „neskaldydavo“ prijungtų kunigaikštysčių, nors kartais pasitaikydavo, kad nuo kunigaikštystės būdavo atplešiami valsčiai. Dažniausiai tai būdavo „pasienio teritorijos“, kurios to laiko sąlygomis turėjo tam tikrą „periferijos“ sampratą.

XV a. LDK ir Maskvai plečiant politinę įtaką, derinti įtakos pasienio ginčytinose teritorijose klausimai. Pirmojoje abiejų šalių 1449 m. taikos sutartyje išvardytos kiekvienai jų atitekusios teritorijos, kuriomis disponuota kaip vienetais, bet fiksuotas tik vienas trumpas šalių sienos atkarpos aprašas, kitas sienų gaires atitiko „pasidalytų“ rusėniškų žemių „senosios“ ribos“ (p. 301).

Autorius parodo, kad „XV a. pab. – XVI a. LDK ir Maskvos valstybės sienų delimitavimas rėmėsi galios sklaidos – nukariavimų principu. Sudarant dvišales sutartis, pirmiausia siekta juridiskai įteisinti susiklosčiusias politines realijas, o sienų klausimai buvo tik sudedamieji sutarčių elementai. Išskirtinai delimitaciniais tikslais LDK ir Maskva sutarčių nesudarydavo. XV a. II pus. dokumentuose atsiranda žinių apie šalių sienų pažeidimus. Nedaug žinoma dokumentų, liudijančių mėginimus taisyti arba atnaujinti šalių sienas, nes jos buvo nestabilios.

XV-XVI a. I pus. LDK turėjo sienas su totorių ordomis, Moldova, o XV a. pab., Osmanams užėmus Moldovą, atsirado teritoriniai kontaktai su turkais. Šios LDK dalies sienų gairės ėjo pagal Dniestro upę, Juodosios jūros pakrante iki Dniepro ir atitinkamai jo vaga. Siena susiformavo veikiausiai teritoriniai „istoriškumo“ pagrindu. Nepaisant geopolitiškai nepalankių sąlygų, XV a. II pus. „sukurtos“ ir dokumentuotose „Simono Olelkaičio sienos“. Bendrame LDK sienų raidos procese tai buvo išskirtinis reiškinys, nes nuo valstybės branduolio nutolusioje periferijoje taip pat klostėsi LDK valstybės sienų samprata“ (p. 301-302).

T. Čelkis pažymi, kad „XVI a. IV dešimtmetyje Osmanams užėmus LDK priklausiusią Juodosios jūros pakrante tarp Dniestro ir Dniepro, prasidėjo kitas šios LDK dalies sienų raidos etapas, nulemtas Osmanų karinės ekspansijos. 1540-1542 m. nustatytos „naujos“ Lenkijos ir LDK sienos su Osmanų imperija. Tačiau tuo šalių delimitaciniai procesai nepasibaigė, toliau vyko nuolatinės derybos dėl sienų pažeidimų, jos taisytos ir tikslintos. Sienų nestabilumą lėmė tai, jog buvo mažai kolonizuotų „pasienių“, ribojusių gretimų šalių gyventojų mobilumą teritorijose.

XIV a. II pus. klostėsi LDK ir Mazovijos sienos, kurių formavimąsi veikė tuo metu įsibėgėję Mazovijos ir Ordino delimitaciniai procesai. XV a. LDK ir Lenkijos gyventojų vidinės kolonizacijos sklaida dykrų linkme išryškino pirmus šalių gyventojų interesų sankirtų epizodus, kurie skatino nustatyti tikslesnes sienas. XVI a. I pus. intensyviausiai kolonizuotos tarp šalių „įsispraudusios“ dykros. Dėl sienų pažeidimų nuolat kildavo pasienio gyventojų konfliktų, kuriuos sprendavo paskirti komisarai, jie sienas tikrindavo ir atnaujindavo. 1519 m. dokumente užsiminta apie „visos“ LDK ir Lenkijos sienos patikrinimą, o 1529 m. nuosekliai patikrinta ir atnaujinta „visa“ šalių siena. Išskirtinis yra 1546 m. valstybių sienų atnaujinimo procesas, kurio dokumentavimo išsamumui neprilygsta nė viena kita XIV-XVI a. LDK sienų delimitavimo procedūra.

1569 m. šalių derybų dėl Liublino unijos kontekste valdovas Žygimantas Augustas nuo LDK atplėšė Palenkės, Voluinės, Braclavo ir Kijevo vaivadijas, o tai kardinaliai pakeitė LDK sienas. „Naujasis“ valstybių sienas atitiko 1564-1566 m. administracinės-teritorinės reformos metu LDK teritoriją padalijusių vaivadijų ir paviėtų ribos. Ilgainiui šalys atnaujindavo ir taisydavo „naujasis“ sienas“ (p. 302-303).

Apibendrinamas autorius rašo, kad „LDK sienų su gretimomis šalimis raidos tyrimas leidžia išskirti valstybės teritorijos formavimosi proceso etapus: 1) LDK valstybės teritorijos formavimosi pradžia laikytini Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Gedimino, Algirdo ir Kęstučio valdymo laikai, kai su Ordinu buvo sudarytos pirmosios sutartys, kuriose reglamentuoti teritorijų priklausomybės dalykai; 2) didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais ir XV a. I pus. sudarytos pirmosios amžinosios taikos sutartys su Ordinu ir Maskva, į kurias buvo įtraukti ir sienų aprašai. Pirmosios sienų „linijos“ aprašytos LDK ir Ordino 1398 m. Salyno ir 1422 m. Melno sutartyse; 3) XV a. II pus. prasidėjo LDK sienų atnaujinimo procesas, 1473 m. sudaryta pirma speciali sienų sutartis su Livonija. Kartu šiame laikotarpyje pradėtos delimituoti LDK sienos nutolusiose „periferijose“; 4) XVI a. – LDK sienų stabilizacijos etapas, taisytos ir atnaujintos LDK gretimų šalių sienos. Prie Juodosios jūros XVI a. I pus. nustatytos LDK ir Osmanų imperijos sienos. Be to, XVI a. II pus., LDK praradus dideles pietrytines teritorijas (turima galvoje 1569 m. Lenkijos naudai atplėštos teritorijos), valstybę sudarė tvirtai šalies administracijos paveiktos ir integruotos teritorijos, kurių sienos ilgiau išsilaikė mažai pakitusios“ (p. 303).